

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויגש ועשרה בטבת, תשע"א
מספר 892

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יוסף ואחיו – בין חירות לשעבוד

"כשנולד יצחק שנשמתו מעולם הבינה בא תיכף החירות לעולם".¹

העימות בין יהודה ליוסף בפתח הפרשה מסתיים בהתוודעות יוסף לאחיו: "וְלֹא יָכַל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכָל הַנְּצָבִים עָלָיו וַיִּקְרָא הוֹצִיאוּ כָּל אִישׁ מֵעֲלָיִי" (מה:א). האם יש מנצח ומפסיד בעימות זה? אם כן, מי הוא המנצח? יהודה, שדבריו הנרגשים הכריחו את יוסף להתוודע לאחיו, או יוסף, שהביא את יהודה עד כדי מסירות נפש להצלת בנימין אחיו?

דרשת חכמים בפתחת הפרשה מאירה את העימות באור מיוחד, וממנה מתבאר שתוצאת העימות הייתה בכיוון אחר:²

וַיִּגֶשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי יְדָבָר נָא עֲבֹדֵךְ דָּבָר בְּאֲדָנָי אֲדֹנָי וְאֵל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדְּךָ כִּי כְמוֹךָ כָּפַרְעָה (מד:ח).

אמר רבי חנין בשעה שהיה יהודה מעלה חמה היו שערות לבו בוקעות כליו ויוצאות והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק.

כי כמוך כפרעה, מה פרעה גוזר ואינו מקיים אף את גוזר ואינו מקיים. מה פרעה להוט אחר הזכרים אף אתה כן, מה פרעה מלך ואתה שני לו בארץ מצרים, כך אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו, ואם שולף אני את חרבי ממך אני מתחיל, ובפרעה רבך אני מסיים.

אילו אמר מפרעה אני מתחיל היה מניחו, כיון שאמר ממך אני מתחיל, רמז למנשה ורפש חד רפש (בעט בעיטה אחת) וזעת כל פלטין (והזדעזע כל הארמון), אמר (יהודה) דין רפש מן בית אבא (בעיטה זו מבית אבא). כיון דחמי מיליה כן (כיוון שראה שכן הדברים), שרי משתעי מילין רכיכין (התחיל לדבר דברים רכים) "אֲדֹנָי שְׂאֵל".

בדרשה זו הפסוק הראשון של הפרשה מתפרש כדיבורים תקיפים ביותר מצד יהודה, ופתיחת הפסוק השני מביעה את כניעתו. מה בדיוק התרחש בין הפסוקים, ולמה רמזו חכמים בסיפור הבעיטה של מנשה? מפתחת דברי רבי חנין נראה שתקיפותו של יהודה לא הייתה התרברבות גרידא, אלא באה מתוך תפיסה עמוקה של כוח ויכולת להכניע את יוסף, שנראה כאויב. ומדוע באה לידי ביטוי תחושת עצמתו של יהודה עכשיו דווקא ולא קודם לכן, כאשר התעלל יוסף באחיו בהאשמות שווא, בכליאתו של שמעון ובדרישה להוריד את בנימין למצרים?

¹ שפתי צדיקים לרבי מנחם מנדל (טורם) מרימנוב, בראשית סוף פ' וירא מהד' מישור בני ברק תש"ס, עמ' כו.

² בראשית רבה מהד' וילנא בראשית, ויגש צג, ו, וילקוט שמעוני ויגש רמז קנ.

המדרש מאריך בפירוש המילים "כִּי כְמוֹךָ פִּרְעָה". מקצתן דברי גינוי, המייחסים ליוסף את תכונותיו הרעות של פרעה, מציבים את פרעה במוקד הרוע של ארץ מצרים ואת יוסף שני לו. בהמשך יהודה אף אומר: "אֵת זֶה לְעַמַּת זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים"³, וכנגד הרוע של ארץ מצרים, המוצא ביטוי בפרעה וביוסף, קיים הצדק והיושר של ארץ כנען, המוצא ביטוי בעקב וביהודה עצמו. על רקע הדברים אומר המדרש אמירה הפוכה הדורשת ביאור: יהודה אומר: "ממך אני מתחיל", ויוסף מגיב לאמירה זו: "אילו היה אומר מפרעה אני מתחיל היה מניחו". מדוע באמת לא אמר יהודה שיתחיל בהריגת פרעה ויסיים ביוסף, ומדוע היה יוסף מניחו אילו איים כך? קשה להניח שחז"ל רקחו את המדרש רק כדי לומר שאילו היה האיום הראשון נגד פרעה היה יוסף משתמש ברגיעה הזמנית כדי להתארגן נגד יהודה. ועוד, הלוא בתחילת הדברים מתואר יהודה כמי שכוחו אינו מוגבל, ולכן גם אם האיום הראשון היה נגד פרעה, הרי עדיין היה יוסף בסכנה!

לכן נראה שהמדרש בא להאיר את התנהגותו של יוסף עם אחיו לא מן ההיבט האישי אלא מן ההיבט הלאומי ומתוך תפיסת השליחות ההיסטורית המוטלת על יוסף: לשלול את חירותם של אחיו ולהורידם לגלות. ודרשו חכמים:⁴ "זהו שאמר הכתוב 'בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה' (הושע יא: ד), ראויך היו ישראל לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין, כשם שירדו לבבל, אילולי שקדם יוסף". מדרש חז"ל מעמיד את יוסף כאחראי להפיכת אחיו מבני חורין, נכדי יצחק אבי החירות, לראשוני הגולים במצרים.

ההורדה לגלות אינה גופנית אלא תפיסתית. התפיסה החירותית של בני ישראל, אחי יוסף, צריכה להיפך לתפיסה גלותית, וכך תחל הגלות. התפיסה שמתוך חירות היא התפיסה שמקורה בבניה האמיתית, כמובא בראשית דברינו כאן. במצב של חירות לא תמיד הכול שפיר, אבל הקשר בין סיבה למסובב ברור ונהיר. אדם הוא בן חורין כאשר הוא מבין את היחס בין מעשיו לתוצאותיהם. האדם נתון בגלות כאשר איבד את בינתו ואת היכולת להבין את הסובב אותו, ולדעתו אין קשר בין מעשיו למאורעות הבאים עליו. במצב כזה לא נותר לו אלא לנענע את ראשו לכל גל הבא עליו כדי לשרוד, כדברי רבי עקיבא,⁵ ואין לו סיבה וטעם לנקוט יזמה כדי לכוון את מהלך חייו, ולא כל שכן את מהלך חיי האומה, שהרי ברור לו שאינו שולט בתוצאות מעשיו. הרכנת הראש ונענועו לכל גל הם "נפש הגר",⁶ שאת ידיעתה קנו ישראל במצרים, ככתוב.

יוסף, המתעלל באחים ומעמיד אותם במצבים שלכאורה אין להם סיבה והם מעבר לבינתם, מנסה להעמידם במצב של גלות. העליות והמורדות הבלתי-מוסברות ביחס אליהם – מחד מאור פנים ואינטימיות בסעודת הצהריים עם יוסף ומאידך עלילת הגביע המביאה למאסרו של בנימין, היו צריכות להסתיר את בינתם. אלא שלאחים יש הסבר קבוע המתקבל על דעתם ובינתם לכל הקורה אותם, ולדעתם הם מבינים את המתרחש ונאחזים בחירותם: "אֲבָל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אֲחֵינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ פְּהִתְחַנְנוּ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל פֶּן פְּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת" (מב: כא). ולבסוף – "וַיֹּאמֶר יְהוָה מֶה נֹאמֵר לְאֲדֹנָי מֶה נִדְבָר וּמֶה נִצְטַדֵּק הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת עֵוֹן עַבְדֶּיךָ" (מד: טז).

כל זמן שהאחים תולים את צרתם במכירת יוסף, יש הצדקה לעובר עליהם, והם בני חורין. ובהיותו בן חורין מסיים יהודה ואומר: "הֲנַנּוּ עַבְדֶּיךָ לְאֲדֹנָי גַם אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ" (מד: טז). תשובת יוסף לדברים הללו – "חֲלִילָה לִי מַעֲשׂוֹת זֹאת הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא יְהִי לִי עֶבֶד וְאַתֶּם עֲלוּ לְשִׁלּוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (מד: יז), הופכת את הקערה על פיה ומביאה למשבר. הלוא בנימין חף משותפות במכירתו של יוסף, לפיכך אין צדק במאסרו והפיכתו לעבד, וודאי שהעלילה עצמה היא שקר, ואם כן אין מקום להיכנע ליוסף אלא יש להילחם נגדו.

חז"ל רואים במצב החדש שנוצר התלבטות של יוסף. אין הוא יודע אם יהודה, ראש לאחיו, עדיין בן חורין בביתו ותפיסתו, או שמא כבר ירד לגלות בלי שירגיש בה. המבחן הוא בתפיסתו הנכוחה של יהודה. אם יהודה יראה בפרעה את מקור הרשע המופעל נגד האחים, הרי נסתתרה בינתו, שכן הוא רואה בכל הקורה להם חלק מן הרשע המקובל במצרים, ואם כן, יוכל יוסף להניחו, כיוון שיהודה כבר ירד לגלות ואיבד את חירותו: "אילו אמר בפרעה אני מתחיל", הרי הגלות כבר החלה. אבל יהודה עדיין חי לאור בינתו הנכוחה וחש שיוסף הוא מקור העוול המתחולל כאן נגד האחים. המשבר שכפה יוסף על האחים בקחתו את בנימין לעבד לא הועיל להורידם לגלות, והם יוצאים למאבק נגדו כבני חורין.

כוחו האדיר של יהודה גם הוא אינו גופני אלא נובע מתוך הכרת האמת הפנימית שבבינתו. הוא יודע בוודאות שהשקר נמוג מפני האמת, ולכן יוסף – מקור השקר, העלילה והתועבה, לדעתו – לא יעמוד בפניו. יהודה הוא הגיבור באחיו משום שבו מאירה הכרת האמת ביותר.

³ קהלת ז:יד. נדרש בחגיגה טו ע"א ובפסיקתא דר"כ כח ועוד כיצירת הרשע והצדק זה לעומת זה.

⁴ **תנחומא** (הישן מהד' בובר), וישב יח. יש מקבילות גם במדרש רבה וישב פו, א ועוד.

⁵ יבמות קכא ע"א.

⁶ "וַיִּגַּר לֹא תִלְחָץ וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמ' כג: ט).

כאן, בדרשת חכמים, רומז יוסף למנשה הבועט בקרקע בעצמה שגם היא אינה יכולה לבוא ממקור גופני. כוחו של מנשה נובע גם הוא מהכרה עמוקה של אמת פנימית היכולה לבוא רק בנסיך הגדל בתוך מצרים ושומר על תומתו ונאמנותו לבית אביו.

ברגע זה מתבלבל יהודה. בעיטה זו מלאה בהכרה מלאה עצמה של אמת פנימית, בעיטה של "בית אבא" מצויה בצד השקר, בביתו של יוסף מעליל העלילות ועושה העוול! יהודה בבינת האמת שלו חש באמת פנימית זו ואינו מסוגל לתת לה נימוק וטעם. נוכחות האמת של בית אבא ב"עֲרֹנֹת הָאָרֶץ"⁷ אומרת שיש אמת הגנוזה בשקר העומד מול האמת הפנימית שלו. דבר זה אין יהודה מסוגל להכיל ולהבין, בינתו אינה עומדת לו, והוא מתחיל לדבר בתחנונים.

וכאן ביצע יוסף את שליחותו. יהודה ואחיו ירדו לגלות זה עתה, ויוסף רשאי לסיים את ההונאה ולהתוודע אליהם. גלות מצרים החלה, וזרעי האמת שנזרעו בה יבשילו רק לקראת הגאולה העתידה.

הרב שבתאי א' הכהן רפפורט
בית המדרש, המכון הגבוה לתורה

⁷ מב:יב. ועי' פתיחת קהלת רבה, שזה הוא כינוי למצרים.